

Die Sprache der wolgabulgarischen Inschriften, Marcel Erdal, Turcologica; Bd. 13. Otto Harrassowitz. Wiesbaden 1993, 172 s.

Bugünkü Tatar Özerk Cumhuriyeti'nin batısı ile, Çuvaş Özerk Cumhuriyeti'nin doğusunda kalan topraklar üzerinde, X.-XIV. yüzyıllar arasında bir devlet kurmuş olan ve Çuvaşların ataları olarak bilinen Volga Bulgarları'ndan günümüze XIII. ve XIV. yüzyıllarda dikilmiş olan çok sayıda mezar yazıtı kalmış ve bu yazıtlar XVIII. yüzyılın sonundan başlayarak bir dizi araştırmaya konu olmuşlardır. Büyük bir çoğunluğu Volga Bulgarcası ile yazılmış olan bu yazıtların bir bölümü Tatarca (Erdal "Genel Türkçe" terimini kullanıyor), birkaç tanesi de Arapçadır. *Çiştopol* yazıtı gibi iki dilli yazıtlar da ortaya çıkarılmıştır.

Bu yazıtlarla ilgili son yayın Marcel Erdal'a ait. Oniki ana bölümden oluşan çalışmasının Giriş bölümü, sözkonusu yazıtlar üzerinde yapılmış araştırma ve yayınlardan Feyzhanov (1862), Yusupov (1960), Pritsak (1959), Benzing (1959), Róna-Tas/Fodor (1973), Hakimcanov (1978 ve 1987) ve Tekin (1988)'e ait olanların tanıtımı ile başlıyor.

Giriş bölümünün ikinci konusu, yazıtların dikiliş tarihlerinin alt ve üst sınırlarıdır. Erdal, dikiliş tarihi en eski olan yazıtı belirlerken, iki dilli (Volga Bulgarcası-Arapça 1281/82) ve tek dilli (Volga Bulgarcası 1291; Arapça 1292; Genel Türkçe 1311) ayrımı da yapmıştır. En yeni yazıtın tarihi ise 1361 olarak belirlenmiştir.

Üçüncü olarak Genel Türkçe (Tatarca) yazıtların dili üzerinde durulmuştur. Dönem olarak zaten Doğu Türkçesinin Orta Türkçe olarak adlandırılan devresine denk gelen bu yazıtların dilinin Karahanlı Türkçesinden pek ayırt edilemediği belirtilmiştir. Erdal, bu nedenle "Orta Volga Bulgarcası" terimini kullanmış.

Altın Ordu Devleti içindeki Volga Bulgarlarının durumu, yine Altın Ordu Devleti içinde konuşulan diller ve son olarak, bu araştırmada kullanılan kaynaklar "Giriş" bölümünün dördüncü, beşinci ve altıncı konularıdır.

İkinci ana bölüm mezar yazıtlarının bir listesinden oluşuyor. Bu liste, tarihli, tarihleri okunamayan ve tarihsiz yazıtlar olmak üzere üç öbektен oluşmuş. Tarihli olan birinci öbekteki 88 yazıt tarih sırasına göre dizilmiş. İkinci öbekte 20 ve üçüncü öbekte 31 yazıt yer alıyor. Ayrıca her üç öbekte yer alan yazıtların, önceki yayımlara ait sıra numaraları, yayımcılarının adları ve dikilmiş buldukları coğrafî bölge belirtilmiş. Bu bölümde son olarak, Erdal'ın kendi yayınında kullandığı yazıt sıra numaraları, Yusupov,

Róna-Tas ve Fodor, Hakimcanov 1978, 1987 ve Tekin'le karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Mezar taşı metinleri üçüncü bölümde (Korpus) ele alınmıştır. Bu bölümde, yazıt metinleri sırayla verilmemiş, bunun yerine, tüm metinlerdeki tümcelerin yapıları ve konuları dikkate alınarak beş ayrı öbek oluşturulmuştur:

1. Ölünün kimliğini gösteren tümce ya da tümceler.
2. Ölüm tarihini gösteren ve *e(r)*- ekeylemi ile biten tek tümceler.
3. Yine ölüm tarihini gösteren ve sayıları iki ile dört arasında yer alan, *e(r)*- ekeylemi ile biten tümceler.
4. Ölüm tarihi ve ölüm biçimini gösteren, *e(r)*- ekeylemi ile değil, çoğunlukla *bal-* eylemi ile biten tümceler.
5. Tanrıdan bağış istenilen ve emir kipi ile kurulmuş tümceler.

Dördüncü bölüm, mezar yazıtlarındaki metinlerin düzenlenişi ile ilgilidir. Erdal, burada her bir metindeki Türkçe ve Arapça bölümleri kendi içlerinde sınıflandırmış ve genel olarak şöyle bir düzenleme olduğunu belirlemiş: 1. Türkçe metin: a. Ölünün künyesi (Burada, Erdal'ın Volga Bulgarcası *hīrhūm* "cariye" sözcüğünün yazıtlarda yer almadığına ilişkin görüşü dikkati çekiyor (ss. 47-50 ve 88-89). Tekin'in (1988: 31) Genel Türkçe *kırkın* ile birleştirdiği bu sözcüğü, Erdal, *hīr*' hecesinden sonra hep tekil üçüncü kişi iyelik eki gelmiş olmasını öne sürerek (*hīrhūm* biçiminde) iki ayrı sözcük olarak kabul etmek gerektiğini belirtmiştir. Bu nedenle, sözlük bölümünde *hīr* sözcüğünü 'kız' olarak anlamlandırmış, *hūm* içinse karşılık vermemiştir. b. Ölüm tarihi, c. Ölü için dua; 2. Arapça metin: a.'dan önce Arapça giriş tümcesi, a. ile b. arasında bir Arapça ibare, b'den sonra Arapça dua.

Beşinci bölümde Volga Bulgarcası tümce tipleri incelenmiştir. Erdal 'a göre mezar yazıtlarının dilinde iki tip tümce bulunuyor. Birincisi, yüklemi bir addan, bir adıldan, bir belirteçten ya da bir ad öbeğinden oluşmuş olan ad tümceleri; ikincisi ise yüklemi bir eylem olan eylem tümceleri.

Altıncı bölüm eylem çekimini içeriyor. Bu bölümde, bilinen emir kipi ve görülen geçmiş zaman çekimi yanında geniş zaman çekiminden söz edilmesi dikkati çekiyor. Erdal (s.69), *wahur* biçimini *wahı-* "okumak" (< *okı-*) eyleminin geniş zaman teklik üçüncü kişi çekimi olarak kabul ediyor. Böylece yazıtlarda, emir kipi ve görülen geçmiş zaman dışında bir eylem çekimi daha belirlemiş oluyor.

Eylemsilerin yapısını incelerken, *-sA* yapıları bir ulaç, *-An* yapıları bir ortaç ve *-rUwi* yapıları bir adeylem vermiştir. Burada da *-sAn* ulaç ekinin varlığını kabul etmeyişi dikkati çekiyor.

Yedinci bölümde ad ve önad tamlamaları incelenmiş.

Sekizinci bölüm ad çekimi ile ilgilidir. Önce adlarda nicelik konusu işlenmiş ve çokluk bildiren tek ek olarak *-sem*'in varlığı kabul edilmiştir (*hīrhūm* için bkz. yukarıya). Adlarda iyelik incelenirken de yazıtlarda, yalnızca tekil üçüncü kişi iyelik eki *-i*'nin görüldüğü belirtilmiştir. Ad çekiminde, yalın durum, ilgi durumu, yönelme, kalma ve çıkma durumları incelenmiştir.

Dokuzuncu bölüm olan adıllar bölümünde yalnız *kö* “bu” adılı yer alıyor.

Onuncu bölümde Volga Bulgarcasındaki sayılar ele alınmış. Önce asıl sayılar verilmiş, sonra da Volga Bulgarcasında çok çeşitli eklerle kurulan (*-im/-im; -ş, -ç, -nç; -şi, -nşi, -nçi*) sıra sayıları üzerinde durulmuş.

Onbirinci bölüm Sesbilgisidir. Sesbilgisi, “Ünsüz Fonemler” ve “Ünlü Fonemler” olarak ikiye ayrılmış.

Ünsüz Fonemler de kendi içlerinde Artdamaksıl Ünsüzler, Öndamaksıl Ünsüzler, Dişeti Ünsüzleri, Dudaksıl Ünsüzler ve Sızıcı Ünsüzler olmak üzere beş bölümde incelenmiştir.

Ünlü Fonemler bölümü, Düz Geniş Ünlüler, Yuvarlak Ünlüler ve Düz Dar Ünlüleri içeriyor.

Bu bölümün sonunda diftonglaşmamış (*cūr* “yüz”, *hīr* “kız” vb.) ve diftonglaşmış (*biyelim* “beşinci”, *ciyeti* “yedi” vb.) uzunluklar ele alınmıştır.

Son bölümde Volga Bulgarcasının yeri ile ilgili kısa bir tartışma yer alıyor.

Bu oniki ana bölüm dışında, yalnızca Volga Bulgarcası sözcükleri içeren bir Sözlük-Dizin ve onu izleyen bir Kaynakça bölümü bulunuyor.

Emine Ceylan